

บริบททางการเมือง : การ"แปล"ราชาธิราช สามก๊ก และไซ่ฮั่น

ในการศึกษาภาพโลกทัศน์ทางการเมืองของกลุ่มสังคมใด ๆ ก็ตาม เราไม่สามารถที่จะบอกได้ว่า โลกทัศน์ของกลุ่มสังคมที่เราเลือกศึกษานั้น ถูกตัดขาดอย่างชัดเจนจากบริบททางการเมืองและสังคมที่มีมาก่อนหน้านั้น เช่นกันกับการศึกษาภาพโลกทัศน์ทางการเมืองของกลุ่มชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ย่อมจะต้องเป็นผลสะท้อนแห่งบริบททางการเมืองในสมัยปลายอยุธยา และในสมัยธนบุรี แต่ถึงกระนั้นก็ตามในระยะเวลาอย่างน้อยที่สุด ๑๔ ปี นับตั้งแต่การเสียกรุงศรีอยุธยา ในพ.ศ. ๒๓๑๐ จนกระทั่งถึงปีสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแห่งใหม่ ภาพโลกทัศน์ทางการเมืองก็ได้มีพลวัตมากขึ้น กล่าวคือมีการแปรเปลี่ยนในระดับหนึ่ง โดยปัจจัยที่ส่งผลต่อการแปรเปลี่ยนซึ่งทำให้โลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีลักษณะเฉพาะที่มีทั้งความสืบเนื่องและแตกต่างกับโลกทัศน์ทางการเมืองของยุคสมัยเดิม ก็คือ เรื่องการเปลี่ยนแปลงบริบททางการเมืองอันเนื่องมาจากภูมิหลังของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ และการก้าวขึ้นมาใช้อำนาจของชนชั้นนำกลุ่มนี้

ราชอาณาจักรรัตนโกสินทร์นั้นสถาปนาขึ้นบนรากฐานแห่งความล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา และเป็นอำนาจทางการเมืองที่ขึ้นมาแทนที่ราชอาณาจักรแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังนั้น จึงถือได้ว่า ราชอาณาจักรรัตนโกสินทร์เป็นราชอาณาจักรใหม่ที่ไม่ได้มีการสืบช่วงอำนาจจากราชสำนักอยุธยา แต่กระนั้นสิ่งหนึ่งที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ จะต้องเร่งดำเนินการสืบต่อจากสมัยธนบุรี ก็คือการฟื้นฟูสภาพบ้านเมือง เพราะแม้ว่าเมื่อเริ่มต้นสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ สังคมโดยทั่วไปจะมีเสถียรภาพมากกว่าสมัยธนบุรี แต่ก็ยังคงมีปัญหาตกร้างอยู่อีกมาก โดยเฉพาะในเรื่องการกระจายกระจายของไพร่พล ซึ่งยังคงตกร้างสืบเนื่องมาจากสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ยิ่งไปกว่านั้นในด้านสภาพเศรษฐกิจ แม้ว่าจะได้เริ่มฟื้นตัวขึ้นแล้ว แต่ก็ยังมีติดอยู่ในระดับที่เคยรุ่งเรืองดังในปลายสมัยอยุธยา ส่วนในด้านการศึกษาและการปกครองการบริหารบ้านเมืองก็ยังมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่นอน นอกจากนั้นก็คือ การฟื้นฟูสถานะแห่งการเป็นศูนย์อำนาจของบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ ในภูมิภาค เช่นเดียวกับสถานะของกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนการตระเตรียมและสร้าง

กำลังเพื่อคอยรับศึกพม่า ในขณะที่สภาวะสงครามระหว่างราชอาณาจักรทั้ง ๒ ยังคงดำรงอยู่ นี่คือการที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ต้องเผชิญหน้าและหาทางแก้ไข ดังนั้นชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ จึงต้องเร่งสถาปนาความมั่นคงทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาว่า กลุ่มชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้อำนาจมาด้วยการปราบดาภิเษก ความพยายามที่จะต้องอธิบาย "สิทธิธรรม" หรือ "ธรรม" ของการได้มาซึ่งอำนาจจึงเป็นสิ่งจำเป็น ทั้งนี้ส่วนหนึ่ง ก็เนื่องมาจาก การที่รัชกาลที่ ๑ และสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทซึ่งเป็นเสมือนตัวแทน หรือแกนกลางของกลุ่มชนชั้นนำดังกล่าว มิได้มีความชอบธรรมทางเชื้อสายอันสืบเนื่องมาจากวงศ์กษัตริย์สมัยอยุธยา และยังช่วงชิงพระราชอำนาจมาจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอีกด้วย การอธิบายสิทธิธรรมแห่งอำนาจส่วนหนึ่งจึงต้องพยายามแสดงให้เห็นถึง "สถานะ" อันสืบเนื่องมาจากชนชั้นนำสมัยอยุธยา แต่ในอีกด้านหนึ่ง ด้วยภูมิหลังและโลกทัศน์ที่ต่างกันอย่างยิ่งกับชนชั้นนำในสมัยปลายอยุธยา การสร้างคำอธิบายถึงสิทธิธรรมแห่งอำนาจจึงมีความแตกต่างกันด้วย

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น มีรากฐานมาจากกลุ่มที่สืบเชื้อสายขุนนางตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้พัฒนาสู่สมอำนาจในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยมีเจ้าพระยาจักรี สมุหนายกเป็นผู้นำ และท้ายที่สุดเจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ ก็ได้ร่วมกันยึดอำนาจปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ โดยเจ้าพระยาจักรี ต่อมาได้เฉลิมพระนามเป็น "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก" ขณะที่เจ้าพระยาสุรสีห์ได้เป็นกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ตำแหน่งวังหน้า ปรากฏว่าการพัฒนาอำนาจของกลุ่มเจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นเกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ในลักษณะ เครือญาติและอุปถัมภ์ และยังมีอำนาจมากขึ้นตั้งแต่ปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยมี "เจ้าพระยาจักรีเป็นขุนนางกลุ่มเชื้อสายผู้ต่ออยุธยาที่สูงเด่นที่สุด..."^๑ ตระกูลของรัชกาลที่ ๑ เองก็เป็นขุนนางในสมัยปลายอยุธยา ซึ่งมีหลักฐานเล่าว่า ตระกูลของเจ้าพระยาจักรี สืบมาจากเจ้าแม่วัดคูสิด ซึ่งเป็นแม่นมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสืบสายตรงมาจาก ออกญาโกษาธิบดี(ปาน) ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ สำหรับ

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑๓.

พระราชชนกชื่อ "ทองดี" เป็นขุนนางในแผ่นดินปลายอยุธยา มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพิณจักษุร
 เสมียนตรามหาดไทย โดยหลักฐานชั้นหลังอ้างว่า ปู่ทวดของหลวงพิณจักษุรคือ ออกญาโกษาธิบดี
 (ปาน) ปู่คือเจ้าพระยาวรวงศาธิราช บิดาคือ พระยาราชนิถุล ปลัดทูลฉลองมหาดไทย^๒ ไม
 ว่าหลักฐานนี้จะแม่นยำหรือไม่ แต่ก็น่าจะเป็นการชี้ได้ว่า ราชสกุลของเจ้าพระยาจักรีได้เป็นขุนนาง
 สืบมาแล้ว สำหรับหลวงพิณจักษุร ปรากฏว่าในขณะที่กรุงศรีอยุธยาแตกได้หนีพม่าไปยังเมืองพิษณุโลก
 และเมื่อเจ้าพระยาพิษณุโลกตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์ ได้แต่งตั้งให้หลวงพิณจักษุรเป็นเจ้าพระยาจักรี
 สมุหนายก และต่อมาภายหลังก็ถึงแก่พิราลัยอยู่ที่เมืองพิษณุโลก^๓ พระราชชนก มีภรรยา ๓ คน
 โดยภรรยาเอกเป็นธิดาคหบดีจีน ซึ่งบางหลักฐานก็กล่าวว่ามีชื่อ "หยก"^๔ บ้างก็ว่ามีชื่อ "ดาวเรือง"^๕
 สกินเนอร์ให้ความเห็นเกี่ยวกับพระราชมารดาของรัชกาลที่ ๑ ว่า "น่าจะเป็นไปได้ว่าสตรีผู้นี้ คือ
 พระราชมารดาของพระรามาที่ ๑ ถ้าเช่นนั้น องค์พระปฐมวงศ์ก็ต้องเป็นลูกครึ่งจีน"^๖ ซึ่งหมายถึง

^๒ บรรเจิด อินทุจันทร์ยง ผู้รวบรวม "อภินิหารบรรพบุรุษ" พงศาวดารกระษิษ,
 (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๒๑), หน้า ๑๖-๑๘.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ปฐมวงศ์" ประชุมพงศาวดารเล่ม ๘
 , (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๘), หน้า ๒๓๑.

^๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,
 ๒๕๑๘), หน้า ๑๑๘.

^๕ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทย..., หน้า ๒๐๔.

^๖ William Skinner, Chinese Society in Thailand : An
 Analytical History, (New York : Cornell University Press, 1982), p.3.

การที่ตระกูลของเจ้าพระยาจักรีจะมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ดีอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานว่า หลวงพิณิจักษรและภรรยาสามารถที่จะสร้างวัดประจำตระกูลของตนที่กรุงศรีอยุธยาได้ นั่นคือวัดสุวรรณดาราราม ยิ่งกว่านั้นการที่หลวงพิณิจักษรเองก็รับราชการเป็นขุนนาง จึงมีส่วนทำให้บุตรและธิดามีโอกาสที่จะเข้ารับราชการและสมรสกับบุตร ธิดาในตระกูลเสนาบดี หรือตระกูลคหบดี ดังจะเห็นได้จาก

๑. ธิดาคณโฑชื่อ "สา" สมรสกับพระอินทรรักษา (เสม) เจ้ากรมตำรวจใหญ่ซ้าย วังหน้า ซึ่งเป็นบุตรของพระยากลาโหม ในกรมพระราชวังบวรฯ สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ^๗ มีโอรสคือ ทองอิน บุญเมือง ทองจีน และธิดาชื่อทองคำ

๒. บุตรคณโฑ คือ ขุนรามณรงค์ ไมทรานามเดิม ทรานแต่ว่า มีธิดา ๑ องค์ ซึ่งถูกกวาดต้อนไปอยู่เมืองทวาย แล้ววชเป็นชี

๓. ธิดาชื่อ "แก้ว" สมรสกับเจ้าขรรค์เงินบุตรของจีนแซ่ตัน ซึ่งเป็นเศรษฐีใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา และมารดาของเจ้าขรรค์เงินนั้นเป็นน้องภรรยาของเจ้าพระยาชานาญบริรักษ์ ซึ่งเป็นขุนนางคนสนิทและมีอิทธิพลมากในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^๘ มีบุตรธิดา ๖ คน ที่สำคัญคือ คณโฑ ชื่อ ต้น ธิดาคณโฑชื่อ บุญรอด บุตรคณโฑชื่อ รุ่ง และคนสุดท้าย ชื่อ เกศ

^๗ ม.ร.ว. ชนสวาท ชมพูนุช, อุภินหารรัชกาลที่ ๑, (พระนคร ฯ : ประมวลสาร, ๒๕๑๖), หน้า ๓.

^๘ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรรณี สรุงบุญมี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์แฉศ, ๒๕๒๘), หน้า ๔๖๕, ปรากฏว่าเจ้าพระยาชานาญบริรักษ์ ยังเป็นบรรพบุรุษของขุนนางตระกูลต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้แก่ ศิริวัฒนกุล จันทโรจวงศ์ บุรณศิริ สุจริตกุล ภูมิรัตน์ รัชกุล เป็นต้น

๔. ทองด้วง คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๕. บุญมา คือ สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท

จากนั้นเมื่อพระอัครชายาหยกถึงแก่กรรม หลวงพิณิจักษรก็สมรสกับน้องของพระอัครชายาหยก และมีธิดาด้วยกันหนึ่งคน คือ

๖. กุ ได้สมรสกับนายมุก บุตรของเจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล) ผู้มีเชื้อสายพราหมณ์ และเจ้าพระยามหาสมบัตินี้มีฐานะเป็นอาของเจ้าพระยาชำนานาญบริรักษ์

ภรรยาของอีกคนหนึ่ง ชื่อ "มา" มีบุตร คือ

๗. บุตรคนสุดท้ายชื่อ "ลา" ได้หนีไปอยู่พิษณุโลกกับหลวงพิณิจักษร และเป็นผู้ปลงศพเมื่อหลวงพิณิจักษรถึงแก่กรรม^๙

จากความสัมพันธ์ทางเครือญาติขั้นต้นนี้ เท่ากับว่านอกจากเจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ จะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตระกูลของเจ้าขรรค์เงินผู้มั่งคั่งแห่งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ตระกูลของเจ้าพระยาจักรีก็ยังได้เกี่ยวดองกับขุนนางชั้นสูงในปลายแผ่นดินอยุธยา เช่น สายเจ้าพระยาชำนานาญบริรักษ์ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจมากในสมัยพระเจ้าบรมโกศ สายของพระยากลาโหม ขุนนางในพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งส่งผลให้เจ้าพระยาจักรี เป็นที่คุ้นเคยของขุนนางผู้ดีในอยุธยาอยู่แล้ว แต่กระนั้น การที่เจ้าพระยาจักรีสามารถปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น มีเงื่อนไขสำคัญมาจากการสั่งสมอำนาจในขณะที่รับราชการ เป็นขุนนางในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีนั่นเอง

ตามประวัติเท่าที่พบ เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ และได้เคยเข้ารับราชการในสมัยอยุธยาแล้ว คือในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่ต่อมา ในสมัยพระเจ้าเอกทัศนี้ นายทองด้วงได้ย้ายไปอยู่ราชบุรี และได้สมรสกับธิดาของตระกูลหม่อมพญาที่อัมพวา ชื่อ "นาค" ซึ่งสายตระกูลทางภรณานั้นก็ค่อนข้างกว้างขวาง คือไม่ได้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเพียงอย่างเดียว แต่มีอำนาจในการเมืองท้องถิ่นคือ พระยาสมุทรสงคราม (แจ่มจันทร์) ในสมัย

^๙ โปรดศุรายละ เขียวดิน, ธารรงค์ดี อายุวัฒนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลพระเจ้าตากสินมหาราช, (ธนบุรี : สำนักพิมพ์อโยธยา, ๒๕๑๐), หน้า ๒๖ - ๔๐.

กรุงศรีอยุธยาเป็นข้าของ "นาค" และพระยาอมรินทร์ฤาไชย (เสม) ก็เป็นญาติกับภรรยาของเจ้าพระยาจักรีเช่นกัน ต่อมา กลุ่มสายภรรยาของเจ้าพระยาจักรีนี้เอง ก็คือกลุ่มตระกูล ณ บางช้าง และต่อมาน้องสาวของภรรยา ชื่อ "นวล" ก็ได้สมรสกับนายขุนนาคบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ที่สมุทกลาโหมในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเอกทัศ โดยก่อนหน้าที่จะมามีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันนั้น ปรากฏว่าระหว่างนายทองด้วงและนายขุนนาค มีความสัมพันธ์ในลักษณะอุปถัมภ์มาก่อนตั้งแต่ปลายอยุธยาแล้ว โดยทั้ง ๒ ท่าน เป็นมหาดเล็กหลวงในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^{๑๐} นอกจากภรรยาที่ชื่อ "นาค" แล้ว ยังปรากฏว่าเจ้าพระยาจักรีมีภรรยาอีก ๒ คนก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ คือ "ภิมสอน" และ "แวน" สำหรับ "ภิมสอน" นั้นไม่มีหลักฐานว่าสืบมาจากสายสกุลใด ส่วน "แวน" มีหลักฐานระบุว่า เป็นสตรีชาวเวียงจันทน์ครั้งที่เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพยกขึ้นไปตีครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ^{๑๑}

ในประวัติการรับราชการนั้น หลักฐานบางแหล่งกล่าวว่า นายทองด้วงรับราชการเป็นยกกระบัตรเมืองราชบุรี เมื่อสงครามเสียกรุง นายทองด้วง ได้พาครอบครัวไปหลบที่บางกุ้ง จนเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เกลี้ยถวัลย์ราชสมบัติแล้ว พระมหามนตรี (บุญมา) ผู้เป็นน้องชายจึงได้

^{๑๐} พระยาโกมารกุลมนตรี, เจกอะหมัด, พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาอ่อนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์ , ๒๔๓๒) , หน้า ๒๐.

^{๑๑} ปิยนาด ขุนนาค และมรรยาท กิจสุวรรณ, การวิเคราะห์คำนิยม และบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๒๔ - ๒๓๙๔ : ระบบเครือญาติ การแต่งงาน และครอบครัว , ทุนวิจัยงบประมาณแผ่นดินของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖, หน้า ๑๙๕.

นำตัวเข้าถวายรับราชการใน พ.ศ. ๒๓๑๑ แล้วได้รับบรรดาศักดิ์ชั้นแรกเป็น พระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ จางวางพระตำรวจซ้าย เป็นพระยายมราช เสนาบดีกรมเมือง และได้เป็นพระยาจักรี ว่าที่สมุหนายกราบ พ.ศ. ๒๓๑๘ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๒๓ เมื่อ พระยาจักรี ได้ถวายพระธิดา ชื่อ ฉิมใหญ่ แก่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และได้มีโอรสด้วยกันแล้ว จึงได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายก แม้ว่าเจ้าพระยาจักรีจะได้เลื่อนยศค่อนข้างช้า แต่การได้รักษาการตำแหน่งสมุหนายกมาก่อน จนได้รับตำแหน่งนี้ต่อมา ก็เป็นเงื่อนไขอันพอเพียงแก่การสร้างฐานอำนาจ และสั่งสมบารมี เพราะการที่มีสายโยงใยกับตระกูลขุนนางและตระกูลคหบดีอย่างกว้างขวางมาก กล่าวคือ

สกุลที่จะ เป็นราชวงศ์จักรีนั้นได้แต่งงาน เข้าไปสัมพันธ์อยู่กับสกุลใหญ่ทุกสกุลที่เคยมีบุคคลในสกุล เจ้าพระยามาในอยุธยาหมดแล้ว ยิ่งกว่านี้ยังอาจมีความสัมพันธ์ เป็นพิเศษกับพวกมอญ... เพราะฉะนั้นสกุลนี้จึงนับได้ว่าเป็นสกุลผู้ดี เก่าอยุธยาที่เด่นที่สุดในสมัยธนบุรี และไม่ประหลาดอย่างใดที่จะดึงดูดใจพวกผู้ดี เก่าซึ่ง เป็นทั้งญาติและมิตรของสกุลให้เข้ามาฝากเนื้อฝากตัวกับหัวหน้าของตระกูล คือ เจ้าพระยาจักรี ๑๒

สำหรับพระอนุชาคือ"บุญมา" เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๖ แต่ได้เข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กที่นายสุตจินดาตั้งแต่สมัยพระเจ้าเอกทัศ และน่าที่จะได้รู้จักกับพระยาตากมาตั้งแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่า ในระหว่างเสียกรุง นายบุญมาหลบหนีพม่ามาอยู่กับพี่สาวที่เมืองบางกอก และเมื่อทราบข่าวพระยาตากไปตั้งตัวเมืองจันทบูรก็รีบติดตามไปร่วมด้วยทันที นายสุตจินดาจึงเป็นหนึ่งในกลุ่มแม่ทัพสมัยแรก ๆ ของพระเจ้าตาก โดยได้รับแต่งตั้งเป็นพระมหามนตรี ตำแหน่ง

สมุหพระตำรวจในขวา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๐ ต่อมาก็ได้เลื่อนเป็นพระยาอนุชิตราชา จางวางพระ
ตำรวจขวา และได้ทำสงครามเป็นนายทหารคู่พระทัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทุกครั้งจึงได้
เลื่อนเป็นพระยายมราช หนึ่งในเสนาบดีจตุสดมภ์ตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๑๒ จากนั้นในพ.ศ. ๒๓๑๔ ก็ได้
เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ตำแหน่งเจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นหัวเมืองเอก จึงนับว่าเจ้าพระยา
สุรสีห์เป็นผู้ที่ได้เลื่อนยศอย่างรวดเร็วมากในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และในที่สุด ตั้งแต่
พ.ศ. ๒๓๒๐ เป็นต้นไป เจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรี จึงกลายเป็นเพียงขุนนาง ๒ คน
ที่คุมอำนาจสูงสุดในราชอาณาจักร ความร่วมมือของเจ้าพระยาสุรสีห์ที่ให้กับเจ้าพระยาจักรี จึงทำ
ให้การปราบดาภิเษกเป็นไปได้อย่างง่าย

ในกลุ่มเครือญาติของเจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ ผู้ที่มีบทบาทเป็นอย่างมาก
ในการช่วงชิงอำนาจ และจะกลายมาเป็นเจ้านายระดับสูงในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็คือ หลานเธอซึ่ง
เป็นบุตรของพระพี่นางของรัชกาลที่ ๑ ที่สำคัญที่สุด คือ ทองอิน ซึ่งเกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๙ และได้
เข้ารับราชการในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นที่หลวงฤทธิชัยเวร จนถึง พ.ศ. ๒๓๒๓ ได้
รับแต่งตั้งเป็นพระยาศรีอยุธยา ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา และเมื่อเกิดเหตุจลาจลในกรุง
ธนบุรีเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๒๔ ได้เป็นผู้ที่คุมกำลังมาควบคุมเหตุการณ์ เพื่อรอท่าเจ้าพระยาจักรีและ
เจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งในขณะนั้นได้เป็นแม่ทัพไปทำศึกที่เขมร ดังนั้นเมื่อเจ้าพระยาจักรีได้ปราบดา
ภิเษกแล้ว จึงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์
"พระราชทานเครื่องสูง ๓ ชั้นคั่นประดับมุกและเรือตั้งแหคู่ ๑ เป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศ
ด้วยความชอบมีมากกว่าพระราชภาติไนยพระองค์อื่น..."^{๑๓} และเมื่อเสร็จศึกพม่าทางเหนือ ใน
ปีพ.ศ. ๒๓๒๘ ก็มีพระบรมราชโองการโปรดฯให้เลื่อนขึ้นเป็น "...กรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ ดำรง
พระเกียรติยศในที่กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขรับพระบัญชาตามแบบกรมพระราชวังหลัง..."^{๑๔}

^{๑๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๙.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

ส่วนน้องและหลานเธอองค์อื่น ๆ ต่างก็มีส่วนสนับสนุนการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ ๑ ดังนั้น หลังจากการปราบดาภิเษก จึงได้มีการสถาปนาตำแหน่งกันโดยทั่วหน้า เช่น นายลาน้องชายสุดท้องได้ เป็นกรมหมื่นจักรเจษฎา นายบุญเมืองน้องพระยาสุรียภักย์ ได้ เป็นกรมหลวงนรินทร์ธิเบศบดีนทร์ นายทองจีนได้ เป็นกรมหลวงนรินทร์รณเรศ นายตันได้ เป็นกรมหลวงเทพหริภักษ์ เป็นต้น สำหรับนายมุกสามีของพระองค์เจ้ากุ ซึ่งขณะนั้นเป็นนายกวดมหาดเล็กหุ้มแพร ได้เลื่อนเป็นกรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์ ฐานจากเครือญาติเหล่านี้เองที่มีส่วนสำคัญในการช่วยรักษาอำนาจให้กับรัชกาลที่ ๑

นอกเหนือจากพระญาติวงศ์แล้ว ขุนนางเชื้อสายผู้ดีและข้าหลวงเก่าจำนวนมากก็มีส่วนช่วยในการปราบดาภิเษก จึงได้รับการตอบแทนด้วยตำแหน่งและยศฐานบรรดาศักดิ์ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ก็กลายมาเป็นชนชั้นนำที่มีบทบาทสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ ด้วย จากหลักฐานได้ชี้ให้เห็นว่าการแต่งตั้งขุนนางที่สำคัญ ทั้งที่เป็นข้าหลวงเดิมของรัชกาลที่ ๑ และของสมเด็จพระราชวังบวรฯ ให้ขึ้นดำรงตำแหน่งทางการเมือง โดยเฉพาะขุนนางในตำแหน่งสำคัญ ๆ ที่จะเป็นส่วนในการเสริมรากฐานพระราชอำนาจทางการเมืองของพระองค์ เช่น ขุนนางในวังหลวง โปรดฯ ให้พระยักษรสุนทร (สน) เสมียนตราในกรมมหาดไทย ซึ่งเป็นผู้ที่มีความชอบในการโดยเสด็จพระราชดำเนินไปสงครามหลายครั้ง ให้เป็นเจ้าพระยารัตนาพิพิธ ที่สมุหนายก ให้พระยาเพชรบูรณ์ (หม่อมปลื) บุตรพระยากลาโหมสมัยอยุธยาผู้มีความชอบในการสงครามติดตามพระองค์ เป็นพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม ให้หลวงอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ซึ่งทำราชการสงครามหลายครั้งประกอบกับเป็นคนเก่ารู้ขนบธรรมเนียมในกรมพระนครบาล เป็นพระยายมราช ให้หม่อมปิ่นผู้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปสงครามหลายครั้ง และเป็นตัวตั้งตัวตีผู้หนึ่งในการยกทัพมาตีกรุงธนบุรี เป็นเจ้าพระยาพลเทพที่กรมนา ให้พระยาธรรมาธิกรณ์ (บุญรอด) ผู้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปสงครามและสัจย์ชื่อรักษาครั้นพระองค์ อีกทั้งรู้ขนบธรรมเนียมในกรมวังเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ ให้พระยาพิพัฒน์โกษา(สน) ข้าหลวงเก่ากรุงธนบุรี เป็นเจ้าพระยาพระคลัง เป็นต้น^{๑๕} สำหรับข้าราชการวัง

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑ - ๑๒.

หน้า เช่น โปรดฯให้หม่อมสดทนชายข้าหลวงเดิม เป็นพระยามณฑิยบาล นายทองอิน ข้าหลวงเดิม เมืองพิษณุโลก เป็นพระยาเสนาหาญธร จางวางมหาดเล็ก และหม่อมเรืองชาวเมืองชลบุรี ข้าหลวงเดิมมีความชอบในพระองค์เป็นอันมาก อีกทั้งทรงรักใคร่เหมือนเป็นเชื้อพระวงศ์นั้นโปรดฯให้เป็นเจ้าราชดิฎฐ ชื่อเจ้าบำเรอภูธร และในภายหลังโปรดฯให้มีอิสริยยศต่างกรม เป็นกรมขุนสุนทรภูเบศร์^{๑๖} บุคคลสำคัญคนอื่น ๆ ในกลุ่มชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้แก่ นายฉลองไชนานาถ (ขุนนาค) บุตรพระยาจำแสนยากร ซึ่งเป็นน้องเขยของพระมเหสีในรัชกาลที่ ๑ และเป็นข้าหลวงเดิมได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาอุทัยธรรม ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาอมราช และเจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหกลาโหม ในพ.ศ. ๒๓๓๐ ส่วนหลวงสรวิชิต (หน) นายด่านเมืองอุทัยธานี ผู้มีความดีความชอบ นำเอาชื่อราชการการจลาจลในกรุงธนบุรีออกไปกราบทูลให้ทราบถึงด้านพระจารึก ได้เป็นพระยาพิพัฒนโกษา^{๑๗} และต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ผู้อำนวยการ"แปล" ราชอิริยา และสามก๊ก สำหรับกลุ่มชนชั้นนำในฝ่ายสงฆ์ ที่มีบทบาทมากก็คือพระพิมลธรรม วัดโพธาราม ซึ่งต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ เป็นผู้ที่แต่งงานวรรณกรรมสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ หลายเรื่อง ตลอดจนเป็นผู้หนึ่งในการชำระและเรียบเรียงพระราชพงศาวดาร

ในส่วนของ การก้าวขึ้นมามีอำนาจของชนชั้นนำนั้น เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ ๑ เป็นการปราบดาภิเษก ดังนั้นภารกิจสำคัญที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ต้องตระหนักถึงเป็นอย่างมาก คือ การสร้างความชอบธรรมให้กับการขึ้นมามีอำนาจแทนกลุ่มอำนาจเดิม เห็นได้จากภารกิจประการแรกหลังจากการปราบ "จลาจล" ในเมืองธนบุรี คือการย้ายที่ตั้งของศูนย์อำนาจจากกรุงธนบุรีมาเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งแม้ว่าในการย้ายศูนย์อำนาจครั้งนี้จะมีการอ้างเหตุผลทางยุทธศาสตร์เป็นเหตุผลสำคัญก็ตาม แต่เหตุผลหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามไปได้คือ การย้าย

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒ - ๑๓.

เมืองหลวงก็เท่ากับเป็นการสิ้นสุดบทบาททางการเมืองของกลุ่มอำนาจเก่าโดยสิ้นเชิง และเป็นการเปิดตัวของชนชั้นนำใหม่ (ที่ไม่มีความสืบเนื่องกับกลุ่มเดิม) ซึ่งเหตุผลนี้ก็คงเป็นเหตุผลเดียวกันกับการตัดสินใจที่จะไม่อยู่ที่อยุธยาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จะเห็นได้ว่าพระองค์ได้ขังเหตุผลนานับประการ ไม่ว่าจะเป็นด้านยุทธศาสตร์ หรือความปรกหักพังของบ้านเมืองที่ทลายขวัญและกำลังใจของผู้คน แต่นัยสำคัญที่แฝงอยู่ก็คือ เป็นการสิ้นสุดของกลุ่มอำนาจเก่าของอยุธยานั่นเอง

เมื่อมีพระราชดำริที่จะย้ายราชธานี ก็โปรดฯให้ "สถาปนาสร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานล้อมด้วยปราการระเนียดไม้ไว้ก่อน...^{๑๘} และหลังจากนั้นได้เพียง ๒ เดือน ก็โปรดฯให้ "ตั้งการปราบดาภิเษก"^{๑๙} ต่อมาโปรดฯให้สร้างพระมหาปราสาทราชมนเฑียรขึ้นคือ พระที่นั่งอัมรินทราภิเษกมหาปราสาท ซึ่งในพงศาวดารบอกไว้ว่า "...โปรดฯให้ถ่ายขนาดมาสร้างอย่างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทในกรุงเก่า"^{๒๐} สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง เช่นเดียวกันกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ในอยุธยา รวมถึงการขุดคลองมหานาค เพื่อใช้เป็น "ที่สำหรับประชาชนชาวพระนครจะได้ลงเรือไปประชุม เล่นเพลงและสักวาในเทศกาลดูน้ำเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า..."^{๒๑} การจำลองผังเมืองอยุธยามาไว้ที่กรุงรัตนโกสินทร์นั้น เหตุผลหนึ่งเพราะชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ มุ่งที่จะฟื้นฟูสภาพจิตใจของอาณาประชาราษฎร์ที่ย่ำแย่และรำลึกถึงความงามความอลังการตลอดจนความสุขที่เคยมีก่อนการเสียกรุงฯ สิ่งนี้สะท้อน

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑ - ๘.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

จากงานพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ความว่า

.....	ทุกถิ่นฐานบริบูรณ์หนักหนา
อยู่เย็น เป็นสุขทุกทิวา	เข้าคำอัตราทั้งราตรี
.....
เสียดายพระนิเวศน์บุรีวัง	พระที่นั่งทั้งสามงามไสว
ตั้งเรียบระเบียบชั้น เป็นหล่นไป	อาไฟวิจิตรรจนา
มุขโถงมุข เค็จมุขกระสัน	เป็นเชิงชั้นลดตายส่วน เลขา
เพดานในไว้ดวงคารา	ผนังผาดาดแก้วดังวิมาน
ที่ตั้งบัลลังก์แก้วทุกองค์	ทวารลงอัฒจันทร์หน้าฉาน
.....
.....
.....
.....	ตั้ง เทวานฤมิตรประดิษฐ์ไว้ ^{๒๒}

และ

"พม่าจะมา เป็นข้าไท

จะได้ใช้สร้างกรุงอยุธยา"^{๒๓}

^{๒๒} สมเด็จพระกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท, เพลงยาวนิราศเสด็จไปตีพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖ ใน ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

แต่สิ่งที่สำคัญกว่านั้น เป็นเรื่องของ "ความศักดิ์สิทธิ์ของราชธานีและกษัตริย์" เพราะ"ราชธานี
ในคติการปกครองของไทย ไม่ใช่ เป็นแต่เพียงปราการป้องกันข้าศึก ยังจำเป็นต้องมีอาคารและ
แผนผังเมืองอีกหลายอย่างที่มีความหมายทางพิธีกรรมและความเชื่อของยุคสมัย"^{๒๔} ซึ่งการ
สร้างภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์จะเป็นสิ่งหนึ่งที่จะช่วยป้องกัน "อันตรายที่อาจเกิดจากการพิจารณา
ความเหมาะสมในการเป็นกษัตริย์ จากแง่ของความสามารถในการปฏิบัติภารกิจของพระเจ้าแผ่นดิน
เพียงประการเดียว..."^{๒๕} ดังนั้นทันทีที่ยึดครองราชย์ รัชกาลที่ ๑ จึงโปรดฯให้พระราชพิธี
ปราบดาภิเษกขึ้น และเมื่อก่อสร้างพระนครเรียบร้อยแล้ว ในปีพ.ศ.๒๓๒๘ ก็โปรดฯให้ประกอบ
พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามแบบแผนโบราณราชประเพณี เนื่องจากทรงเห็นว่าพระราชพิธี
ปราบดาภิเษก ในปีพ.ศ.๒๓๒๕ นั้น เป็นแต่เพียงสังเขป สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการ
สร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มชนชั้นนำให้ถูกต้อง ตามระเบียบแบบแผนราชประเพณี เพื่อที่
จะส่งผลถึงความศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ในแง่ของสถาบัน

ไม่เพียงเท่านั้น ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบการเมืองและกลุ่มชนชั้นนำกลุ่ม
ใหม่ที่ได้สถาปนาขึ้น ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้ให้คำอธิบายแก่การสลายตัวของรัฐและกลุ่มชน
ชั้นนำเดิม โดยการนำมาตรฐานทางศีลธรรมและราชธรรมมาเป็นเครื่องมือในการตัดสินความบก
พร่องและความไม่เหมาะสมของกลุ่มชนชั้นนำเดิม ซึ่งก็มีผลให้ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี
ถูกปิดฉากลง และส่งผลให้ชนชั้นนำกลุ่มใหม่กลายมา เป็นผู้นำของราชอาณาจักรใหม่ได้อย่างถูกต้อง

^{๒๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์ , การเมืองไทย..., หน้า ๑๕.

^{๒๕} สมบัติ จันทร์วงศ์ , "ศาสนากับการเมือง : ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์
และวิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกา" ใน รัฐศาสตร์สาร ปีที่ ๑๔ ฉบับ
ที่ ๓ - ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (กันยายน ๒๕๓๑- เมษายน ๒๕๓๒) ๔๐ ปี คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

และมีความชอบธรรม ในการปิดจากราชอาณาจักรอยุธยา นั้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ ได้ถูกแต่งและชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้กล่าวถึงความไม่เหมาะสมของกษัตริย์อยุธยาในลักษณะ นานาประการ ไม่ว่าจะเป็น "...ทรงสร้างแต่อกุศลทุจริต ผิดพระราชประเพณีมาอย่างแต่ก่อน แลพระองค์ฆ่าเสียซึ่งหมู่มีจชาติทั้งหลาย ด้วยเบ็ดแลขาย ส้มตายเป็นอันมาก..."^{๒๖} และ

มีพระราชหฤทัยกักขฬะหยาบช้าทารุณร้ายกาจ ปราศจากกุศลทุจริตทรง ประพฤติผิดพระราชประเพณี มิได้มีศิริโศดปปะแลพระทัยหนาไปด้วยอกุศล ลามก มีวิตกในโทษะมุล โมหะมุล เจ้อไปในจิตสันดานเป็นนิรันดรไม่ได้ ขาด แลพระองค์ทรง เสวยน้ำจัณฑ์ขาวอยู่เป็นนิจ แล้วมักยินดีในการอันสัง วาสด้วยนางกุมารีอันยังมิได้มีระดู...^{๒๗}

และ"...มิได้มีพระวิจารณ์และเขาวนญาณ..."^{๒๘} เช่นเดียวกันกับ "สังคีตยวงค์" ก็บรรยายภาพ ความไม่ชอบธรรมของกษัตริย์อยุธยาว่า "...มีปรีชาน้อยมักหลงใหล ปราศจากความสมบูรณ์ด้วย หิริโศดปปะ ไม่มีวิจารณ์ในราชกิจทั้งหลาย ไม่มีใครครวญในคุณแลโทษ..."^{๒๙} และจากการ

^{๒๖} สมเด็จพระพนรัตน์ , พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, หน้า ๕๖๔.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๖๕-๕๖๖.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๖๓๘.

^{๒๙} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตยวงค์ (พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย) แปล โดยพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์(กมลเถระ) (กรุงเทพ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๒๑) , หน้า ๔๐๒.

ที่กษัตริย์ไม่ใช้ "ธรรมะ" ในการปกครองจึงทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองไม่มี "ธรรมะ" ในการดำเนินชีวิต ด้วย "... เสนาบดีแลอำมาตย์เป็นต้นก็ดี ชาวพระนครก็ดี ชาวชนบทก็ดี ชาวคามนิคมก็ดีพากัน ตั้งอยู่ในอสังกรรมต่างก็ เป็นคนทุจริต เบียดเบียนซึ่งกันและกัน..."^{๓๐} จึงเกิดสภาพวิบัติกันถ้วนหน้า

ชาวชนบทแลชาวคามนิคมก็ได้บังเกิดความคับแค้นด้วยเหตุทั้งหลายต่าง ๆ ...มหาภูติ ดินน้ำไฟลมทั้ง ๔ ก็วิปริตต่าง ๆ ผลหมากรากไม้ก็มีรศวิปริต ...พวกอมนุษย์แลปีศาจอันสิงสถู้อยู่ในปัจจุบันคคามนิคมราชธานีทั้งหลายก็กำเริบขึ้นด้วยเหตุต่าง ๆ ...บังเกิดโรคพยาธิต่าง ๆ เบียดเบียนแล..."^{๓๑}

การที่บ้านเมืองอยู่ในสภาพ "กสิยุค" นี้เป็นผลมาจากกษัตริย์ไม่มีธรรม"... เป็นผู้เพียบพูลอยู่ด้วย โลภะ โทสะ และโมหะทั้งบุญก็น้อย ปัญญาก็น้อย..."^{๓๒} จึงเป็นผลให้ "เมื่อปราศจากผู้ปกครอง รัฐที่จะทะนุบำรุงธรรมะของพระพุทธศาสนา รัฐนั้นก็ไม่มีเหตุผลในการดำรงอยู่ หรือผู้ปกครองของรัฐนั้นก็มิได้ทำหน้าที่ของตนซึ่งทำให้หมดลทธิการ เป็นผู้ปกครองไปโดยปริยาย..."^{๓๓}

ส่วนในการปิดจากราชอาณาจักรธนบุรีนั้น ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็ใช้มาตรการ เช่นเดียวกับกับการปิดจากราชอาณาจักรอยุธยา ในสังคีตยวงค์ ผู้แต่งไม่ได้ให้ความสำคัญกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ แต่เป็นแค่เพียง "พระราชาวชิรปาการ

๓๐ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๐๒.

๓๑ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๐๒-๔๐๔.

๓๒ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๑๑.

๓๓ นิธิ เอียวศรีวงศ์ , ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, หน้า ๓๑.

ราช" เหมือนเช่นที่เรียก "พระราชาศรีธรรมราช" "พระราชนครราชสีมา"^{๓๔} และเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีขึ้นครองราชย์แล้ว สังคีตยวงค์ ก็บรรยายถึงบาปกรรมที่พระองค์ท่านทรงก่อขึ้น คือ จากการที่ "ฉัตรพุ่มชานวิปริต"^{๓๕} จึง "ได้ประหารชนบทแลนิคมทั้งหลายไปตามทางทั้งทางน้ำแลบก..."^{๓๖} เช่นกันกับเอกสารร่วมสมัยที่กล่าวว่า "พระเจ้าตากสินได้วราชการแผ่นดินครั้งนั้นออกไปด้วยโหมทะ โลกะ มิได้ประพฤติกการให้ชอบโดยชนบบูรณ"^{๓๗} และ "เสวยราชสมบัติมิได้ตั้งอยู่ในยุติธรรม ประพฤติการทุจริตผิดราชประเพณีกระเสีตราธิราช"^{๓๘} เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงเท่ากับว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงหมดความชอบธรรมในการเป็นกษัตริย์ เช่นเดียวกับกษัตริย์อยุธยา

นอกจากจะปิดฉากราชอาณาจักรอยุธยาและธนบุรีแล้ว ในทันทีที่ยึดอำนาจได้ ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ยังได้กำจัดผู้ที่ตนคิดว่าเป็นศัตรูทางการเมืองซึ่งก็คือ "ผู้ที่นับถือคิดถึงบุญคุณ

^{๓๔} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตยวงค์ , หน้า ๔๒๒-๔๑๘.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๒๓.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๒๒.

^{๓๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีใน จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี , หน้า ๑๓๕.

^{๓๘} หอสมุดวชิรญาณ หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๔๔ เลขที่ ๗๓ เรื่อง สำเนาสุกษักรเมืองเวียงจันทร์ เรื่องชื่อราชการเมืองเวียงจันทร์.

เจ้ากรุงธนบุรีคงมีมาก...ขุนนางจึงต้องตายกว่า ๔๐ คน"^{๓๙} และแม้ว่าจะมีการประหารกลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ไปแล้ว แต่ก็มิได้ปรากฏว่าปัญหาเรื่องสิทธิธรรมนี้จบสิ้นลงพร้อมกับ ๔๐ ชีวิตที่ถูกระหาร ในทางกลับกันปัญหาดังกล่าวกลับดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องตลอดรัชสมัยของรัชกาลที่ ๑

การออกพระราชกำหนดใหม่ จำนวน ๘ มาตรา ซึ่งตราขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของปัญหาสิทธิธรรมนี้ และหนึ่งในมาตรานั้นได้แสดงให้เห็นถึงความไม่มั่นคงในงานสถานการณ์ภายหลังการปราบดาภิเษกของรัชกาลที่ ๑ กล่าวคือ ได้ให้อำนาจแก่พนักงานเจ้าหน้าที่ที่สามารถฆ่าผู้ต้องสงสัยได้ทันที เพื่อใช้ป้องกันการก่อการต่าง ๆ หรือการรักษาความปลอดภัยให้กับพระมหากษัตริย์ในการ "วางระเบียบจุกช่องของล้อมวง"

...ถ้าแลเสด็จพระราชดำเนินไปทางชลมาคั้น กำนันแสงซึ่งลงเรือพระที่นั่ง แลมหาดเลกลองท้ายเรือพระที่นั่ง ถ้าเห็นคนดำแลสูงเอากะสุนยิง ถ้ามีฟังให้เอาปืนยิงเสีย ถ้าเรือผู้ใดไปจอดชุมนุมผู้มีร้องบอกออกมา ให้กำนันแลผู้ลงเรือพระที่นั่งร้องตามไป ถ้ามีขานบอกชื่อออกมา ให้เอาปืนยิงเสีย^{๔๐}

ในขณะที่ "ตามพระราชกำหนดกฎหมายหย่างทำเนียม" แต่ก่อนนั้นกล่าวถึงกรณีนี้ว่า "...ถ้าผู้ใดตัดหน้าจวน แลแปลกล่อมลวงเข้ามาในตารั่วกระบวนเสด็จพระราชดำเนินนั้น ทรงพระกรุณาให้เอาตัวผู้ทำผิด เป็นโทษตามบทพระอัยการ..."^{๔๑}

^{๓๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำ...", จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี, หน้า ๒๐๘.

^{๔๐} "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๑", กฎหมายตราสามดวง, (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๖.) หน้า ๑๐๓.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน.

พระจริยาวัตรที่พระองค์ทรงปฏิบัติในฐานะที่ทรงเฝ้าในธรรมก็คือ การที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้เหล่าข้าราชการ "ให้รู้จักลักษณะศิลปหัตถ์ศิลปแปดศิลป... พิจารณาดูให้ขึ้นปากขึ้นใจ ได้ตามใจลิ้นความสงสัยคลาย แล้วจึงให้สมาธาศิล ๔ เป็นนิจศิล สมาธาศิล ๘ ในวันอุโบสถ..."^{๔๖} นอกจากนั้นก็ยังทรง

...ให้นิมนตพระสงฆ์เข้ามารับพระราชทานฉัน ณ ศาลาในพระราชวัง ขึ้นในวันละ ๔ รูป และให้ข้าทูลออกทูลพระบาทผู้จะเข้ามาเฝ้าทูลออกทูลพระบาทมาพร้อมกันสมาธาศิล ๘ ศิล ๑๐ ทั้งนี้ในสำนักนิมนตพระสงฆ์ ณ ศาลาในพระราชวังก่อน จึงให้เข้ามาเฝ้าทูลออกฯ ฉะนั้นทุกวัน...^{๔๗}

เป็นสิ่งที่น่าสนใจว่าในพระราชกำหนดใหม่ มาตรการที่ ๓๖ มีการกล่าวถึง "พระราชปณิธานของพระองค์ในการขึ้นครองราชย์ อันเป็นเรื่องทางศาสนา โดยเชื่อมโยงเข้าไว้กับการปราบดาภิเษกอย่างแจ่มชัด เป็นครั้งแรก"^{๔๘}

^{๔๖} โปรดดูรายละเอียด ใน "พระราชกำหนดใหม่ มาตรการ ๓๖" , กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๑๕๑-๑๖๒.

^{๔๗} "พระราชกำหนดใหม่ มาตรการ ๓๖" , กฎหมายตราสามดวง , หน้า ๑๖๒.

^{๔๘} สมบัติ จันทร์วงศ์, "ศาสนากับการเมือง : ข้อสังเกตเบื้องต้น..."ใน รัฐศาสตร์สาร, หน้า ๖๕.

ด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระราช
 ธรรมคุณอันประเสริฐ เสด็จฯได้ปราบดาภิเษกใน เอกอโยธยสมัยดิถีทุกวัน
 นี้ มีพระราชประณิธานปราถนาพระพุทธภูมิโพธิญาณ... จึงมีพระราชโอง
 การ... ด้วยวิจารณ์ญาณหยั่ง เห็นไปในพระพุทธรูป ประเพ็ญสมเด็จพระพุทธ
 เจ้าทั้งปวง เมื่อบำเพ็ญพระบารมีมาในวัดสงสาร ย่อมมีพระกรรณาญาณ
 เมตตาสัตว์โลกยทั้งปวงจะใคร่ให้ได้โลกียสุข แลพระโลกุตรสุข เป็นมูล
 พระบารมีมา แม้นเสวยพระชาติเป็นบรมกระษัตริ์ ทาพระพุทธศาสนาได้
 สัตว์ทั้งปวงก็อาจไสรยบรมกระษัตริ์ผู้สร้างพระบารมี ย่อมมีพระกรรณา
 ญาณเมตตาสัตว์โลกยทั้งปวงจะใคร่ให้ได้โลกียสุข แลพระโลกุตรสุข เป็น
 มูลพระบารมีมา แม้นเสวยพระชาติเป็นบรมกระษัตริ์ ทาพระพุทธศาสนา
 ได้สัตว์ทั้งปวงก็อาจไสรยบรมกระษัตริ์ผู้สร้างพระบารมี ย่อมมีพระ
 กรรณาชกชวนสมณพราหมณาปรชาราษฎรให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริตจิตรก็คุ้ม
 เคยเข้าในการกุศล เมื่อกระทำกาลกิริยาตาย จิตรก็ปรหัดเข้าเอา
 อารมณกุศลซึ่งคุ้มเคยนั้น ก็เป็นมหามิตรกำลังเกียรกรรกำบังบาปเสียได้
 ก็ขึ้นไป เสวยสวรรคสมัยติมุษยสมัยดี เพราะพระโพธิสัตว์เจ้าเป็นท้าว
 พญามีพระกรรณาชกนสัตว์ฉนี้ ก็เป็นหย่างทำเนียมมา... ๔๘

ในขณะที่เดียวกัน พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๓๖ นี้ก็ยังถูกใช้ เป็น เครื่องมือในการชี้ให้
 เห็นถึงความไม่เหมาะสมของกษัตริย์ผู้มาก่อนพระองค์

๔๘ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๓๖", กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๑๔๖.

แผ่นดินก่อนนั้นอนาประชาราชฎรทั้งปวงมีน้ำจืดยังมีสนิศจุ่น เคยในการ
 ฤศละครคนอยู่ด้วยการบาปเพทโภยาคติกลัวราชโภย ก็ชวนกันจุ่นเคยไป
 ในการบาปหยาบช้า ด้วยราชกิจการนั้นสับสนพันประมาณ...กระทำการ
 ฉรงคสงครามด้วยความจำ เป็นเหว่าหาประโยชน์มิได้ เสียที่ที่ได้มา
 เปนมมนุษย์ แลพบพระพุทธศาสนาอันยากที่จะได้พบเห...๕๐

เพื่อที่จะให้อาณาประชาราชฎรมิจิตที่ "...จุ่นเคย เข้าในการฤศลก็จะ เปนอุปนิสัยแก่คนไปในปัจจุ
 บันชาติ... เพราะ เอาอาจินกรรมฤศลสุจริตคิดตัว เปนบุรพภาศนาบารมีไปในอนาคต"๕๑ จึง
 เป็นเหตุให้พระองค์ต้อง

...ลดหย่อนพระราชอาชญาอนาจักรราชกิจทั้งปวงลงมีแต่การฤศลให้มิ
 ความสุขสบาย เพื่อจะให้จิตรนั้นเกลี้ยจโกลบาปจุ่นเคย เข้าไปในการ
 ฤศล จึงทรงพระอุษาทะลิกสาเร่งรัดบำเพ็ญพระราชฤศลต่าง ๆ เปน
 ประธานชักนำอาณาประชาราชฎรทั้งปวง... เร่งให้บำเพ็ญทานรักษา
 ศีลระดับพึงพระธรรมเทศนา ให้ตั้งอยู่ในทศฤศลกัมมทลิบปรการ ๕๒

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระราชกำหนดใหม่ทีออกหลังปี พ.ศ.๒๓๒๔ ไม่ปรากฏว่ามีพระ
 ราชกำหนดฉบับใดทีกล่าวอ้างถึงพระราชปณิธานในการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ ๑ จึงน่าที่จะเป็น
 ไปได้ว่าเป็นเจตนาของรัชกาลที่ ๑ ในการพยายาม

๕๐ เรื่องเดียวกัน.

๕๑ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๓๖" ,กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗๖๒.

๕๒ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา ๓๖" ,กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗๔๖-๗๔๗.

จะชี้ให้ข้าราชการและราษฎรยอมรับว่าการปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์
ของพระองค์ และพระราชภารกิจของพระองค์นั้น เป็น เหตุผลในทางธรรม
...นอกเหนือจากการพิสูจน์ว่า พระองค์ เป็นผู้มีอำนาจทางทหารและ
การเมืองสูงสุดเพียงอย่างเดียว... จึงใช้ข้ออ้างทางธรรม โดยเฉพาะ
อย่างยิ่ง...คือ การบำเพ็ญเพื่อบรรลุนิพพาน" มาอธิบาย
...๕๓

ไม่เฉพาะปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มชนชั้นนำเดิม แต่ชนชั้นนำใหม่ยังต้องเผชิญหน้ากับผู้ที่ตั้งตัวว่าเป็นผู้มีบุญหรือผู้
วิเศษ ซึ่งปัญหาดังกล่าวมีมาก่อนหน้าที่ชนชั้นนำกลุ่มใหม่จะสถาปนาระบบการเมืองใหม่ขึ้นมา ดัง
ในกรณีของเจ้าพระฝาง หรือมหาดา หนึ่งปีหลังจากการปราบดาภิเษกได้เกิดจากการฉกฉวย ๒ คน
เข้าวังหน้า

ย้ายกบฏให้การขัดพวก เพื่อนที่ร่วมคิดกบฏด้วยกัน เป็นอันมาก ถูกข้าราชการ
ทั้งวังหลวงและวังหน้าเป็นหลายนาย พระยาภักยรณฤทธิ์ เป็นต้น กับทั้ง
พวกผู้หญิงวิเสทปากบาตรวังหน้า ยังนอกนั้นทั้งนายไพร่อีกหลายคน...
และเฮี้ยงนายวิเสทปากบาตรให้การว่า หลงเชื่อฟังอำยบิณฑิตจนสาบาน
ตัวให้ว่าจะขอพึ่งบุญ จะยอมยกบุตรหญิงให้เป็นภรรยา เมื่อสำเร็จการ
ที่คิดไว้แล้วจะได้เป็นมเหสี...๕๔

๕๓ สมบัติ จันทรวงศ์, "ศาสนากับการเมือง : ข้อสังเกตเบื้องต้น..."ในรัฐศาสตร์
สาร, หน้า ๗๓-๗๔.

๕๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า

เมื่อดูจากหลักฐานจะพบว่า การทำทนายพระราชอำนาจในครั้งนี้เป็นการทำการที่สำคัญมาก เนื่องจากผู้สมรู้ร่วมคิดเป็นข้าทั้งในวังหลวงและวังหน้า และหนึ่งในผู้ก่อการนั้นมียศเป็นถึงพระยาอภัยรณฤทธิ์ ซึ่งมีหลักฐานว่าพระยาอภัยรณฤทธิ์ผู้นี้เป็น "...ผู้มีความชอบได้โดยเสด็จพระราชดำเนิรไปงานพระราชสงคราม ตอรับข้าศึกเป็นหลายครั้ง แล้วมีความสัสดีช้อมาก..."^{๕๕} การกบฏครั้งนี้ น่าที่จะชี้ให้เห็นว่า ที่จริงแล้วในกลุ่มชนชั้นนำกันเองก็มิได้มีเอกภาพเท่าที่ควร เพราะแม้แต่ขุนนางที่เป็นข้าเก่าผู้เคยผ่านประสบการณ์ชีวิตร่วมกันมา ก็ยังคิดที่จะทำทนายพระราชอำนาจ หรือ"อึ่งเหตูไข่เมืองไข่ เกิดไข่ เหลือไข่มา ผู้พวกประเทศร้ายแผ่นดินทั้งนี้แต่พื้น เบน เฌรใหญ่..."^{๕๖} และ

...ตั้งตัวว่าผู้มีบุญว่าพบคนวิเศษมีวิชามาแต่ถ้าแต่เขา คิดจะเอาพวกเพื่อนชิงเอาราชสมบัติทำให้แผ่นดิน และพระศาสนาจุลาจลประดุจหนึ่งไข่คาไข่ รอดไข่เมืองไข่ เกิดไข่ กักโกหกทั้งนี้ แต่พื้นเอาฝ่าภาษาวะกัดคลุมตัวไว้ในพระศาสนา ชวนกันคิดอุบายกลโกหกอวดอิทธิฤทธิ์คิดเอาราชสมบัติ แลไข่มีชื่อทั้งปวงที่มีโทษพยาบาทแลโลก เจตนาหาบิฎามิได้ก็มีน้ำใจกล้าขึ้น เข้า เป็นพักพวกชวนกันกระทำประเทศร้ายแผ่นดินถึงสามาท...^{๕๗}

^{๕๕} เรื่องเดียวกันหน้า , ๑๓.

^{๕๖} "กฎพระสงฆ มาตรา ๒" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๔๘.

^{๕๗} "กฎพระสงฆ มาตรา ๓" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๔๙.

จะเห็นได้ว่า การก่อกวนของผู้มีบุญครั้งนี้ เป็นผู้มีพื้นเพจากการเป็นพระสงฆ์ ทำให้รัชกาลที่ ๑ ต้องออกกฎหมายพระสงฆ์ขึ้นมา เพื่อที่จะป้องกันปราบปรามและควบคุมพระหรือ เณรที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ ดังจะเห็นได้จากความในกฎพระสงฆ์ที่ว่า

...ถ้าสามเณรรูปใดมีอายุสมควรจะอุปสมบทแล้ว ก็ให้หาคู่เข้ารำเรียนคันธธุระ วิปัสณาธุระ อย่ายให้เที่ยวไปมาเรียนความรู้อิทธิฤทธิ์ให้ผิดพระทั้งสองไป น้าใจก็จะกำเริบได้เพื่อนฝูงแล้วจะคบกันทำร้ายแผ่นดินดูครั้งนี้ ถ้าแลสามเณรรูปใดอายุสมควรถึงอุปสมบทแล้วมิได้หาคู่เที่ยวเล่นไว้เว้อยู่ จับได้จะเอาตัวสามเณรแลชั้ตันอาจารย์ฤทธิโยม เปนโทษจหนัก^{๔๘}

และ

... เพราะเหตุพระสงฆราชาคณะอธิการผู้ใหญ่ผู้น้อย มิได้เอาใจใส่ตักเตือนว่ากล่าวตามพระวินัยบัญญัติ จะให้สงฆ์ศิษย์สาธุศิษย์ไปเที่ยวชุมนุมทักท้วงโลกหกคบค้ำกันทำร้ายแผ่นดินแลพระศาสนา...

แต่นี้สืบไป เมื่อหน้า... ถ้าแลพระสงฆแลสามเณรแขวงจังหวัดเมืองเอกโทตรี จัตวา จะมีศรัทธาเที่ยวเข้ามาว่าเรียนคันธธุระวิปัสณาธุระแลสมณกิจประการใด ก็ให้เขียนฉายาแลชั้ตันแลชื่ออุประณาอาจารย์ตราบราชาคณะหัวเมืองนั้น ๆ มาเปนสำคัญ... ถ้าแลราชาคณะอธิการในกรุงเหนหนังสือแลตราสำคัญแล้ว จึงให้รับไว้ว่าเรียนคันธธุระวิปัสณาธุระตามกิจ ถ้าแลฝ่ายพระสงฆสามเณรณะกรุงเทพมหานคร... ศรัทธา

^{๔๘} "กฎพระสงฆ มาตรา๒" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๔๔๘.

จะใคร่เที่ยวไปจำพระวสาเล่าเรียน คันธุระวิปัสสนาธุระณะแขวงจังหวัด
หัวเมือง

... ก็ให้หนังสือชื่อตัว แล้วส่งชื่ออุประณาอาจารย์แลอาราม คีตรา
ราชาคณะ เจ้าอธิการณะกรุง เปนสำคัญไปแจ้งแก่ เจ้าอาราม เจ้าคณะแขวง
จังหวัดหัวเมืองเมืองใด แจ้งหนังสือตราสำคัญแล้ว จึงรับตัวไว้ให้เล่า
เรียนตามกิจพระวินัย อากาการตั้งนี้แม่นจะชั่วแลดีจะไปสืบสาวรู้งาย... ๕๙

ไม่เพียงแต่รัชกาลที่ ๑ จะต้องพิสูจน์คนในฐานะที่เป็นผู้มีบุญบารมีสูงสุดต่อกลุ่มผู้ทำลาย
อำนาจตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏอีกว่าพระองค์จะต้องพิสูจน์ตัวเองว่าพระองค์มีบุญบารมีเหนือ
กว่าสมเด็จพระราชวังบวรฯ ซึ่งมีอำนาจสูงมากในเวลานั้น จากหลักฐานที่มีปรากฏ ทำให้
สันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระราชวังบวรฯคงจะมีพระราชอำนาจมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี
ซึ่งไม่เพียงแต่จะเป็นที่รับรู้กันในหมู่ชนชั้นนำในสมัยกรุงธนบุรี เท่านั้น แม้แต่พวกพม่าข้าศึกก็ยังทราบ
ถึงพระเดชานุภาพของพระองค์ "พระเดชานุภาพเลื่องลือจนพม่าข้าศึกเรียกพระนามว่าพระยา
เสือนครั้งนั้น"๖๐

เมื่อรัชกาลที่ ๑ ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานทำให้เข้า
ใจได้ว่า พระราชอำนาจของสมเด็จพระราชวังบวรฯยิ่งทวีมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของ
การศึกษาสงคราม เป็นที่ปรากฏเด่นชัดว่า กองทัพของฝ่ายวังหลวงดูจะด้อยกว่ากองทัพของฝ่าย
วังหน้า ไม่ว่าจะเป็นการรบพม่าที่สมรภูมิกาญจนบุรี ในปีพ.ศ.๒๓๒๘ ซึ่งในการสงครามครั้งนั้น
สมเด็จพระราชวังบวรฯได้รับพระบรมราชโองการจากรัชกาลที่ ๑ ให้เป็นแม่ทัพหลวง และ
พระองค์มีรับสั่งให้ขุนนางฝ่ายวังหลวงอันประกอบด้วยพระยาสิทธิราชเดโช พระยาท้ายน้ำ พระยา

๕๙ "กฎพระสงฆ์ มาตรา ๓" กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๔๕๐.

๖๐ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๖๙.

เพชรบุรี เป็นนายทัพกองโจร ใ้พระยารามกำแหง และพระยาเสนาอนันท์เป็นปลัดทัพ ปรากฏว่า ขุนนางวังหลวงเหล่านี้คิดยอหื้อต่อการศึกษา เมื่อความทราบถึงพระองค์ ๖ ก็โปรดใ้ชำระความและ "...ใ้ประหารชีวิตเสีย ศักดิ์ศรีระนำมาถวาย...ใ้เอาศีรษะไปเสียบประจานไว้หน้าค่าย..."^{๖๑} หรือการรบกับพม่าที่สมรภูมิลำพูนบุรี เมื่อ พ.ศ.๒๓๒๘ เจ้าพระยาธรรมาและพระยายมราช แม่ทัพ ฝ่ายวังหลวง "มีความประมาท...มิได้จัดกองลาดตระเวนไปสืบฟังราชการศึก ท้าวว่ากองทัพพม่ายกเข้ามาตั้งอยู่ที่ใดไม่"^{๖๒} ในขณะที่กองทัพของพระยากลาโหมราชเสนา พระยาจำแสนยากร ขุนนางวังหน้า "...ขับพลทหารเข้าโจมตีหักเอาค่ายพม่า...พลทหารไทยเข้าป็นค่ายแยงค่าย ใ้รับกันถึงคลุมบอน พลพม่าด้านทานมิได้ ก็แตกจวนพ่ายหนีไปเป็นอลหม่าน"^{๖๓} หรือการสงคราม ในปี ๒๓๓๐ ที่รัชกาลที่ ๑ ยกทัพไปตีทวาย แต่ปรากฏว่าพระองค์ทรงกระทำการไม่สำเร็จ การที่ ต้องพลาตชัยชนะในการทำสงครามของวังหลวงนั้น เป็นสิ่งที่สมเด็จพระราชวังบวรฯตระหนักถึง เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากบทพระราชนิพนธ์เพลงยาวของพระองค์ ในปี ๒๓๓๖ เมื่อพระองค์ยกทัพ ไปตั้งต่อเรือรบที่ฝั่งทะเลตะวันตก ในขณะที่รัชกาลที่ ๑ ยกทัพหลวง ไปตีพม่าทางบก ความว่า

๖๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙ - ๗๐.

๖๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

๖๓ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๗๔.

.....
เกรงกริ่งอยู่แต่ข้างทัพบก	จะไม่ยกทัพไปได้ถึงที่
.....
เท่านี้ดอกที่วิตกใจ	จะทำให้เสียการเหมือนทวย
เมื่อชนะแล้วกลับแพ้ให้เข้าไป ๖๔

ซึ่งก็ปรากฏว่าข้อวิตกกังวลของสมเด็จพระราชวังบวรฯ เป็นความจริง เพราะในศึกทวยครั้งนั้น ทัพหลวงเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่พม่า และ "เสียเจ้าพระยามหาเสนาในที่รบ ศพก็มีได้... เสียไพร่พล ครั้งนั้นมาก"^{๖๔}

เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งซึ่งน่าจะเป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นถึงพระราชอำนาจของสมเด็จพระราชวังบวรฯ และการรับรู้ในพระราชอำนาจดังกล่าวของรัชกาลที่ ๑ คือในสมรภูมิเมืองกาญจนบุรีซึ่งเป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างพม่ากับทัพของสมเด็จพระราชวังบวรฯ ก่อนสมรภูมिरาชบุรี สมเด็จพระราชวังบวรฯ มีรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนนางวังหลวงถึง ๓ คน และขุนนางที่ต้องโทษประหารนั้นก็ เป็นขุนนางในระดับสูง เมื่อประหารแล้วจึงให้มีหนังสือขอราชการไปถวายรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเมื่อรัชกาลที่ ๑ ทรงทราบขอราชการก็รับเสด็จพระราชดำเนินไปถึงค่ายที่เมืองกาญจนบุรี การที่รัชกาลที่ ๑ รับเสด็จเช่นนี้ แม้ว่าจะทรงอ้างว่า "...ทรงพระวิตกเกรงจะเอาชัยชนะแก่ข้าศึกมิได้โดยเร็ว"^{๖๕} ก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนว่า เหตุผลดังกล่าวจะเป็นข้ออ้าง

๖๔ สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท, ประชุมเพลงยาว, หน้า ๓๘.

๖๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๓๗.

๖๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

จริง ๆ เนื่องจากในหนังสือทูลเกล้าฯ นั้น ได้แจ้งข้อราชการว่า "... ยิงค่ายและหอรบพม่า หักพังลง เป็นหลายตำบลและพลพม่าถูกปืนลูกไม่ล้มตายและลำบากเป็นอันมาก มีอาจออกนอกค่าย ได้ รักษามั่นอยู่แต่ในค่าย ทั้งขัดเสบียงอาหารถอยกำลังลง..."^{๖๗}

น่าที่จะเป็นไปได้ว่า การรบเสด็จมานั้นครั้งนั้นมีเหตุผลมาจากการสั่งประหารขุนนางผู้ใหญ่ถึง ๓ คน มากกว่าเหตุผลที่ทรงอ้าง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ก็คงจะตระหนักถึงเหตุผลเป็นอย่างดี เพราะหลังจากนั้นในสมรภูมิที่ราชบุรี แม้ว่าขุนนางฝ่ายวังหลวง คือ เจ้าพระยาธรรมา พระยา ยมราช และแม่ทัพนายกองจะทำการผิดพลาด ในครั้งนั้นก็กลับปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ไม่ได้ทรงตัดสินความผิดขุนนางเหล่านั้นเอง แต่ให้จำตัวไว้ แล้ว "...บอกเข้ามากราบทูล... จะขอพระราชทานประหารชีวิตแม่ทัพทั้ง ๒ เสีย..."^{๖๘}

นอกจากนั้นแล้ว การทำสงครามแต่ละครั้งก็เป็นที่มาอย่างหนึ่งของโรคทรพิษ เพราะใน การทำสงครามแต่ละครั้ง เมื่อมีชัยชนะก็มักปรากฏว่ามีการกวาดต้อนไพร่พลและทรัพย์เงินทอง^{๖๙} อีกทั้งการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ต้องไปทำสงครามในหัวเมืองและประเทศราชอยู่เสมอ ทำให้เห็นว่าพระองค์คงจะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเจ้าเมืองและเจ้าประเทศราช เห็นได้จากการทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระเจ้าอินทเสนาแห่งเวียงจันทน์ในปี ๒๓๓๗^{๗๐} หรือการได้ พระญาติพระวงศ์ของเจ้าเมืองและเจ้าประเทศราช ไม่ว่าจะเป็นพระกนิษฐาของพระยาภาวโลหะ

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔ - ๑๔๕.

หรือบัณฑุกองอินทอง เกาพระธิดาของสมเด็จพระอุทัยราชา (บัณฑุกองตน)^{๑๑} พระราชอำนาจอันสูงยิ่งของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช คงจะเป็นที่ยอมรับกันในหมูชนชั้นนำ รวมทั้งรัชกาลที่ ๑ ด้วย เนื่อง จากในปี ๒๓๓๐ รัชกาลที่ ๑ โปรดให้มีพระราชกำหนดห้ามข้าราชการวังหลวงรับคำสั่งจากจำเริญ ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

...กฎให้ไว้แก่พระสุรัสวดีชายชวาในนอกให้กฎหมายบอกแก่ข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนพระราชวังหลวงทุกหมู่ทุกกรม

ด้วยมีพระบิณฑุกองโปรดเกล้าฯสั่งว่า ทุกวันนี้จำเริญพระราชวังบวร
สถานมงคล เอาข้อรับสั่งในกรมพระราชวังบวรฯ มาขอผู้คนบ่าวไพร่ แล
มาส่งด้วยเนื้อความลึงใจต่อข้าราชการวังหลวงนั้น สวงเกินหาอย่างไมผิด
มิชอบนักหนา

แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า...อย่าให้ข้าพเจ้านองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยพระราชวังหลวง
เชื่อถือฟังคำเป็นอันขาดทีเดียว ...^{๑๒}

เป็นที่น่าสนใจว่า ในสายตาของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
คงจะเป็นผู้ที่มีบุญบารมีไม่น้อยไปกว่ารัชกาลที่ ๑ และไม่ใช่ว่าเพียงชนชั้นนำในทางโลกเท่านั้น แม้
แต่ชนชั้นนำในทางธรรมก็ยังเข้าใจในเรื่องนี้เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากกรณีสาวเปรียบเทียบพระ
บารมีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และรัชกาลที่ ๑ ในนิพพานวังน่า พระนิพนธ์ของพระ

^{๑๑} ปิยนาด บุนนาค และมรรยาท กิจสุวรรณ, การวิเคราะห์คำนิยาม..., หน้า ๒๔๔.

^{๑๒} "พระราชกำหนดใหม่ มาตราที่ ๔๑ "กฎหมายตราสามดวง , หน้า ๑๖๘ - ๑๖๙.

องค์เจ้ากัมพูฉัตร และ สังคีตยวงศ์ ซึ่งนิพนธ์โดยพระพิมลธรรม ที่สรรเสริญว่าสมเด็จพระราชวังบวรฯ เป็น "พระปัญญาทิโกโพธิสัตว์" และรัชกาลที่ ๑ เป็น "พระศรัทธาทิโกโพธิสัตว์"^{๗๓} จะเห็นได้ว่าเมื่อเปรียบเทียบแล้ว ผู้นิพนธ์ สังคีตยวงศ์ ยกย่องสมเด็จพระราชวังบวรฯ มากกว่ารัชกาลที่ ๑ เนื่องจากในการบำเพ็ญพระบารมีนั้น พระปัญญาทิโกโพธิสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ผู้มีความเด่นทางปัญญาใช้เวลาในการบำเพ็ญเพื่อที่จะให้สมบุรณ์นั้นใช้เวลา "...ได้ส่งสงไชยแสนกัลป์..."^{๗๔} ส่วนพระศรัทธาทิโกโพธิสัตว์ ผู้มีความเด่นทางด้านศรัทธา ในการปฏิบัติเพื่อความสมบูรณ์ของพระบารมีนั้นจะใช้เวลาเป็นสองเท่าของพระปัญญาทิโกโพธิสัตว์ คือ ใช้เวลา"...แปดอสงไชยแสนกัลป์..."^{๗๕}

การที่สมเด็จพระราชวังบวรฯ มีพระบารมีสูงยิ่งในสายตาของชนชั้นนำทางโลกและทางธรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ ๑ จำเป็นที่จะต้องพิสูจน์ถึงบุญบารมีที่สูงกว่าของพระองค์ ดังนั้น ในการอธิบายถึงความชอบธรรมของพระองค์เองในฐานะที่เป็นกษัตริย์ จึงมิได้ให้ความสำคัญกับการเป็นผู้มีบุญบารมีที่เก่งกล้าในการทำสงคราม หากแต่ผู้ที่จะเป็นกษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่มีความเหมาะสม คือ เป็นผู้ที่มีบุญบารมี และปัญญาบารมี อีกทั้งต้องเป็นผู้ที่สามารถประกอบพระราชกรณียกิจ ทั้งทางราชอาณาจักรและศาสนจักร เพื่อยังประโยชน์สุขให้กับปวงสรรพสัตว์ให้พ้นท่วงสังสารวัฏตามคติกษัตริย์ที่สมบูรณ์ในทางพุทธศาสนา

นอกจากชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ จะใช้มาตรฐานทางศีลธรรมในการสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิธรรมที่ตนมี ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับที่ชำระในสมัยนั้นแล้ว ก็ยังปรากฏอีกว่า ในวรรณกรรมทั้ง ๓ เรื่อง คือ ราชาธิราช สามก๊ก และ ไชยชนะ ก็ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อความชอบธรรมอีกด้วย ดังจะปรากฏรายละเอียดในบทต่อ ๆ ไป

^{๗๓} โปรดดูในสมเด็จพระวชิรญาณวชิโรดม , สังคีตยวงศ์, หน้า ๔๒๔, ๔๓๒ และ ๔๔๘.

^{๗๔} "พระมาลัยคำหลวง" ใน เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติ และบทร้อยกรอง, หน้า ๒๖๗.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๗.